

EXVOTS METÀL·LICS

PEP VILA

«*Vota mea Domino reddam
coram omni populo ejus*»
(Psalm, 115)

Un exvot, és un do, un present que s'ofrenava a un personatge sagrat (Mare de Déu, un sant, una santa), una divinitat, a canvi d'una determinada petició o després d'haver rebut una satisfacció, un anhel llargament esperat. Aquesta presentalla donada en senyal de protecció, de prometença, era comuna a moltes cultures i religions, encara que avui hagi perdut vigència. En el món antic ja se n'oferien a les deesses de la fecunditat o de les aigües. A l'antic Egipte eren molt comunes les presentalles d'objectes i òrgans humans per tal d'assegurar-se la benevolença dels déus. Segons el folklorista Joan Amades¹ el terme exvot, mot llatí que significa en conseqüència d'un vot, és relativament modern. El *Diccionari* Alcover-Moll no en dóna documentació històrica. A França el diccionari Robert el documenta en 1643. En aquest país el mot *ex-voto* pot significar també una mala pintura religiosa. Hi havia gent, artesans afeccionats que es dedicaven a les arts, els quals només podien dedicar-se a pintar exvots.

En altres èpoques aquests documents etnogràfics i històrics, testimoniatge de la fe dels nostres avantpassats, que posaven en relació els homes i les dones amb el cel (Déu cura i el metge cobra), que demanen la presència del sobrenatural, s'anomenaven *prometences* i *presentalles* els que no eren pintats. A les comarques gironines els petits retauls pintats rebien el nom de *miracles*. Molts d'aquests retaulons, que mostren una escena concreta, començaven l'explicació del fet amb aquesta llegenda o fórmula: "*miracle que féu*" L'àrea geogràfica dels exvots és molt extensa. A França,

¹ *Els ex-vots*, Barcelona, Orbis, 1951. Vegeu també els treballs de Jaume Pumarola, *Ex-votos gerundenses*, "Revista de Gerona", 1963, núm. 25, pàgs. 19-22; Josep Vert i Planas, *La indústria de la cera, els ex-vots i les devocions populars*, Museu del Montgrí i del Baix Ter, 1987.

Itàlia, Alemanya, Catalunya i Provença n'hi ha abundants mostres i col·leccions. En la literatura dels goigs, en el romancer, en la novel·lística, en la de viatges, en els inventaris, troben diverses referències al món dels exvots.²

Sant Thou [Eudald] era un protector remeier al qual la gent invocava quan tenia mal d'orella. A Celrà els fidels portaven presentalles al sant, en forma de petites orelles de plata. Segons Josep Maria Marquès, en 1511 n'hi havia sis. Els devots també hi cremaven una llàntia perpètua, alimentada amb oli.³

Quan en 1599 el suís Thomas Platter visita el monestir de Montserrat, anota en el seu quadern de viatge una llista d'exvots que veu col·locats als peus de la Verge Maria. Entre aquests hi ha moltes cordes, cadenes, boles de condemnats, manilles, que pertanyien a fidels que havien estat empresonats, al costat de maquetes de vaixells, homes i dones esculpits, en miniatura, sobre fusta o en figures de cera. Afegeix:

«Et pourtant, ô miracle, toutes ces personnes, grâce à l'invocation à la Sainte Vierge Marie de Montserrat, ont été guéries, délivrées, et elles ont récupéré la santé».⁴

En un inventari rossellonès de 1601, trobem una llista d'exvots que pertanyia a la capella de Nostra Senyora de Pena:

«13 corets (cors petits) de plata que són presentalles de N. S. de Pena. Vuit ulls de plata de presentalles, tres homenets y dues cuyxes, tot de plata, de presentalles».⁵

En el capítol II de la novel·la de Víctor Català *Solitud* hi ha un moment que la Mila visita la capella de Sant Ponç. El pastor li mostra els interiors

² En una recent visita a la secció de pintura gòtica del MNAC (Museu Nacional d'Art de Catalunya) vaig veure una pintura al tremp sobre taula de Jaume Huguet: *Exorcisme davant la tomba de Sant Vicenç* (1455-1460) en la qual apareixen en el fons de l'escena una col·lecció d'exvots penjats. Un altra exemple de la presència d'aquestes presentalles el trobem en una altra pintura d'aquest mateix museu. Aquesta vegada és una obra del taller dels Vergós: *La princesa Eudòxia davant la tomba de Sant Esteve* (1495-1500).

³ Josep Maria Marquès i Narcís Maria Amic, *La parròquia de Celrà, Col·lecció Sant Feliu*, 1993, pàg. 33.

⁴ Emmanuel Le Roy Ladurie, *Le voyage de Thomas Platter 1595-1599. (Le siècle des Platter I)*, Fayard, Paris, 2000, pàgs. 475-6.

⁵ DD. AA., *Ex-voto du Roussillon. Exposition Villefranche de Conflent. Paques-Toussaint 1976, Conflent, Prada, 1976.*

foscós de l'estada, la col·lecció de diverses "presentalles" que penjaven de les parets:

«I fent-li entrellucar de passada els raïms de presentalles que penjaven de les parets —tauletes pintades, cames, braços de cera groga, crosses de fusta, cabelleres descolorides...tot de coses rànçies plenes de tuf i quera, com embrassos de golfa abandonada— passà darrera l'altar major i eixí per una porteta».

«I per sa banda les presentalles, aquells bracets i cametes neulides que semblaven membres escapçats de criatures mortes, aquelles crosses suades per mans sutzes, aquelles cabelleres llevades de les testes que les aguantaren i aquell floriment immens de tauletes fosques que encrostonaven parets i pilastres, li semblaven coses encomanadores de tots els mals que menaven i retreien amb un cinisme llòbrec d'esguerrat »

«Tota soleta i amb una pressa agitada que semblava multiplicar-li les mans, les emprengué amb les presentalles, començant per les tauletes dels ex-vots. Un a un foren despenjats, expolsats, rentats, escatats, fins que perderen tot el rastre de la pàtina que els hi havia donat el temps i la brutícia. I fou per a la dona una sorpresa encalmadora veure brollar, sota l'aspra manyaga del fregall, un món desconegut, ple de colors reviscolats, d'objectes i d'escenes coneixedores: muntanyes que retallaven sobre el cel ses crestes simètriques com queixals de randa; dones que queien escales avall totes escabellades, cavalls vermells desbocats en prats d'esmaragda; casetes de fira devorades per grans incendis; vaixells que anaven a través, amb tota la tripulació arrengrada sobre coberta i aixecant els braços al cel, mateix que is gregues de sil·labari »

Aquestes ofrenes de les quals encara n'hi ha abundoses mostres dels segles XVIII i XIX a moltes ermites, santuaris, esglésies de les nostres terres són molt variades. Al costat dels ciris, les llànties sovintejaven petites estatuetes de cera, reproduccions de membres i òrgans del cos que tenien relació amb el favor rebut (cames, braços, ulls, orelles...), cabelleres, objectes personals lligats amb la gràcia rebuda (bastons de caminar, crosses, aparells ortopèdics, robes d'infants, gorres militars, roba de casament, etc.) També es parla d'objectes obrats en fusta o de ceràmica, de pell dels quals no en tinc constància. Molts particulars compraven reproduccions o es feien obrar òrgans i membres de què es dolien o tenien localitzat el mal. També eren freqüents els petits retaulons toscament pintats damunt fusta,

que, amb un marcat accent realista, narraven un miracle, la tornada venturosa d'una guerra, el guariment d'una malaltia, un part difícil, la sortida d'un tràngol a la feina. La pintura conté una vinyeta, una petita explicació llegendària. Alguns fidels s'adreçaven a artistes i pintors locals, que vivien a prop dels santuaris i ermites, per fer-los l'encàrrec d'un tema determinat. Només així s'explica que trobem un determinat estil de pintar en una comarca o zona determinada.

Un altre camp d'estudi són els exvots mariners⁶ (aparells de navegació, quadres pintats que fan al·lusió a una tempesta, vaixells en miniatura, objectes d'una barca, en aquest cas un rem, com el que descriu Joaquim Ruyra a *El rem de trenta-quatre*, etc.). Alguns exemplars d'exvots pintats o esculpits excel·leixen per la decoració o pel virtuosisme de la seva factura. La pràctica votiva, molt estesa en els pobles de la nostra ruralia, és una de tantes branques de la cultura popular. Avui dia algunes fotografies, retrats de grups, dibuixos i postals amb una explicació al·lusiva, han substituït els exvots de factura clàssica. Hom calcula que als santuaris i monestirs catalans hi ha més de dos mil exvots pintats, els més preuats, alguns dels quals són de final del segle XVI, que demanen una catalogació seriada i un estudi aprofundit.

EXVOTS METÀL·LICS

Més difícil de veure i d'admirar són els exvots metàl·lics. Encara que la majoria són fets d'encuny, elaborats en sèrie, s'han perdut o dispersat per la seva mida (majoritàriament uns 10 cm.) Com que alguns eren treballats amb materials nobles (plata, or), han estat fosos o bé han desaparegut en època de guerres o de penalitats. La majoria d'exvots metàl·lics tenien un petit orifici que permetia el pas d'un cordó o una cinta. Una vegada adquirits s'enfilaven a una barra disposta davant de l'altar d'un sant o en una capella, es penjaven al coll del sant o de la santa. Els exvots pintats o de cera anaven gairebé sempre al sostre o paret de la capella. Ultra el valor religiós i simbòlic pels personatges celestials que hi surten representats, els exvots pintats en retaulons ens donen també molta informació etnogràfica complementària sobre vestits d'època, estris del camp, inte-

⁶ Dominique Lavedrine, *Les ex-voto marins du Roussillon*, "Conflent", 82, Prada, juliol-agost de 1976.

EXVOTS METÀL·LICS

riors de cases amb sales i alcoves, llits de malalts, mobles, caixes de núvia, elements de decoració, indumentària pagesa, varietat d'animals de transport i domèstics, retalls d'escenes costumistes, etc.

UNS EXVOTS DEL MUSEU ETNOGRÀFIC DE RIPOLL PROCEDENTS DE GIRONA⁷

En aquesta nota presentem una col·lecció d'exvots metàl·lics del Museu Etnogràfic de Ripoll, la majoria comprats en 1964 a un antiquari de Girona. Dels vint-i-dos censats n'oferim una tria per tal de no repetir el mateix objectes exposats. No podem determinar si pertanyien a alguna església o ermita d'aquestes rodalies. Els objectes són ben curiosos: una cama, uns ulls, dos cors, una miniatura d'un home que resa. Potser l'exvot més interessant és aquesta petita tenalla de plata, que prefigura un instrument mèdic d'època, que sosté un queixal acabat d'arrancar. És una mostra d'agraïment d'un home o dona que havia patit molt en aquest tràngol en una època en què potser no hi havia anestèsia. La majoria d'aquest exvots eren presentalles industrials, obrades en sèrie, obra d'artesans populars que treballaven els metalls, especialment la plata. De vegades retallaven un òrgan o una figura d'una làmina de plata molt prima. En d'altres ocasions disposaven d'un petit motllo, fet aquest que permetia fer la tècnica del repussat. Per tal d'assenyalar la part del cos o òrgan afectat, que prenia relleu, foradaven la planxa amb un punxó o amb un clau.

QUATRE EXVOTS D'UNA COL·LECCIÓ GIRONINA PRIVADA

Oferim també a la consideració del lector quatre exvots en fulla d'argent repussada, de la primera meitat del segle XIX, provinents d'un obrador del sud de França, que avui pertanyen a una col·lecció privada gironina. En altres llocs n'hi havia també de fabricats amb llautó. Els artesans que els treballaven tenien diversos troquells amb formes de l'òrgan o de la figura sol·licitada. En algunes ermites els mateixos administradors venien aquests objectes en alguna parada o botigueta.

Un d'aquests representa una noia de dotze o tretze anys que potser ha superat una malaltia a la pubertat o ha fet la comunió solemne. Els

⁷ Agraïxo a l'amic Florenci Crivillé la coneixença d'aquest fons, les facilitats donades per la reproducció d'aquest material inèdit.

altres representen un fetus o un nadó, un ronyó, i una vaca, un animal que a les masies i cases de pagès es feia indispensable per a qualsevol feina. Joan Amades va recollir una cançó popular en la qual un pagès promet a sant Joan de l'Erm perquè li curi un ruc. Si ho fa li farà un retaule:

Sant Joan de l'Erm
vós que feu miracles,
cureu-me el ruc
que tinc a l'estable,
que si me'l cureu
us faré un retaule.⁸

Tots quatre porten un número de sèrie i un petit foradet perquè es puguin penjar.

1. Làmina de plata retallada en forma de cama. Mides: 14,6 x 4'8 cm. Data d'ingrés 1963. Font d'ingrés: mossèn Jaume Tarracó. Número de registre 1659/3559. Museu Etnogràfic de Ripoll. Segles XIX-XX.

⁸ Joan Amades, *Cançons populars humorístiques*, Tàrrrega 1936, pàg. 91.

EXVOTS METÀL·LICS

Metall en forma d'ulls. Mides: 1,1 x 3,3 cm. Data d'ingrés 1964. Font d'ingrés: comprat a un antiquari de Girona. Número de registre 1650/3592. Museu Etnogràfic de Ripoll.

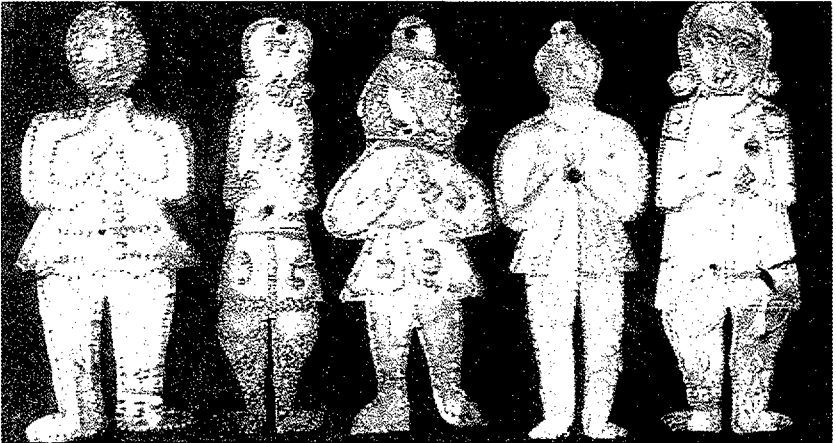
Metall en forma de cor travessat per una daga. Mides: 2,4 x 2 cm. Data d'ingrés 1964. Font d'ingrés: comprat a un antiquari de Girona. Número de registre 1646/3592. Museu Etnogràfic de Ripoll.

Metall en forma de cama. Mides: 3,8 x 1,3 cm. Data d'ingrés 1964. Font d'ingrés: comprat a un antiquari de Girona. Número de registre 1640/3592. Museu Etnogràfic de Ripoll.

Figura de metall que representa un home resant. Mides: 3,2 x 1,7 cm. Data d'ingrés 1964. Font d'ingrés: comprat a un antiquari de Girona. Número de registre 1651/3592. Museu Etnogràfic de Ripoll. Segles XIX-XX.

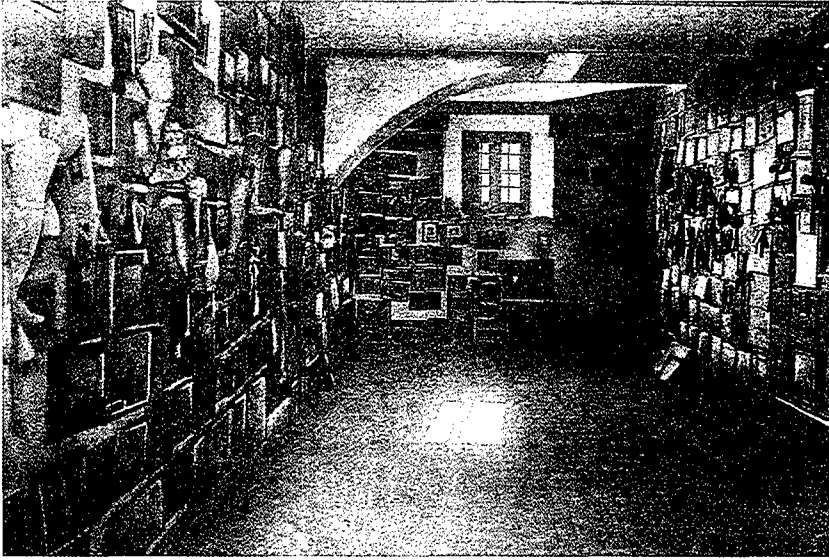
Metall en forma de cor amb una flama. Mides: 3,6 x 1,8 cm. Data d'ingrés 1964. Font d'ingrés: comprat a un antiquari de Girona. Número de registre 1647/3592. Museu Etnogràfic de Ripoll.

3. Exvot de plata contra el mal de queixal. Museu Etnogràfic de Ripoll. Mides 14,8 x 8,5 cm. Gruix 1,2 mm. Aquest tipus de presentalla és força rar. En excavacions de poblats ibèrics s'han trobat exvots de bronze que reproduïen dentadures. Segles XIX-XX.

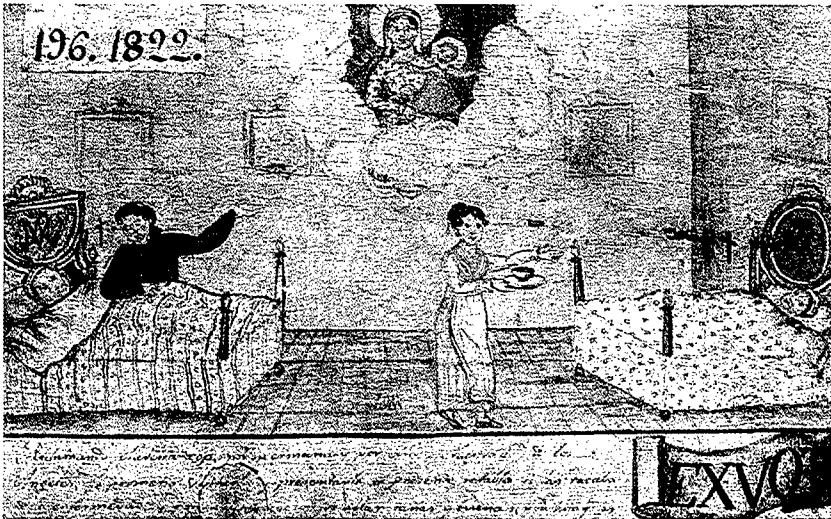

4. Exvots metàl·lics mallorquins. Reproduïts per Ramon Miró, *Epistolari d'Agustí Duran...*"Palestra Universitària", 16, UNED, Cervera, 2003, pàg. 279.

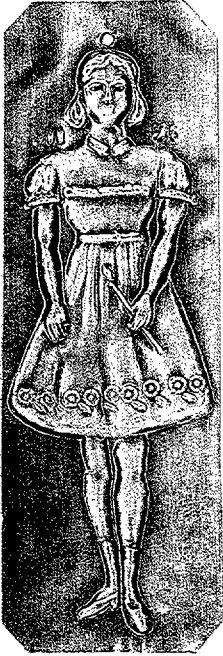
EXVOTS METÀL·LICS

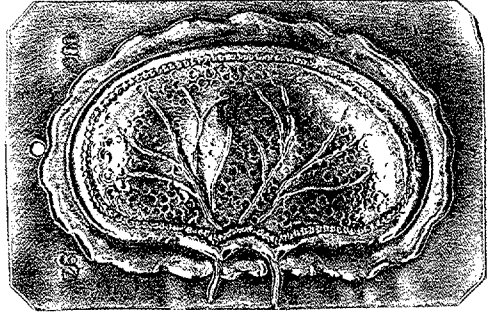
5. Sala d'exvots del Santuari dels Àngels, abans de 1936. Josep Vert i Planas, autor del llibre ja esmentat *La indústria de la cera...*pàg. 106, va comptabilitzar, en una data indeterminada, més de vuit-cents exvots exposats en aquest santuari.

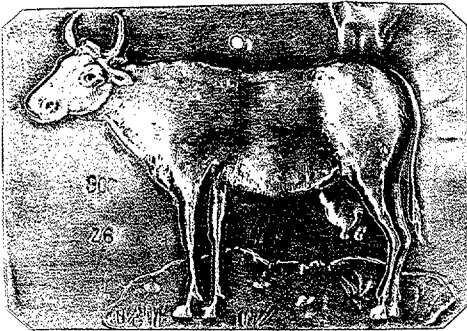
Retauló del Santuari dels Àngels.

a

b

c

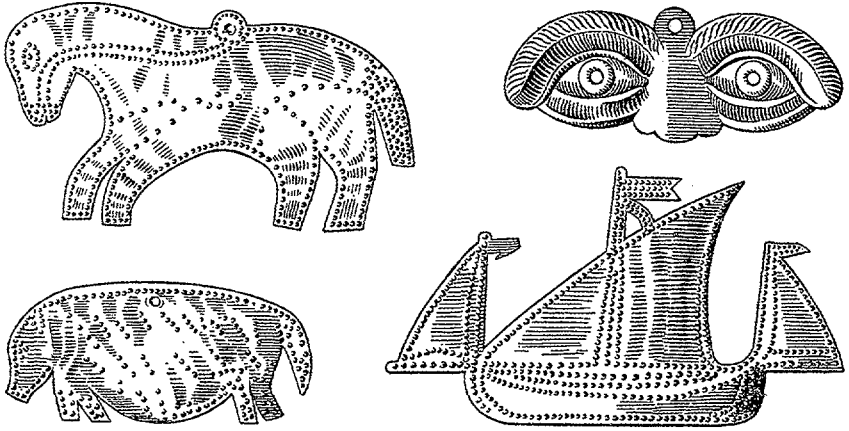

d

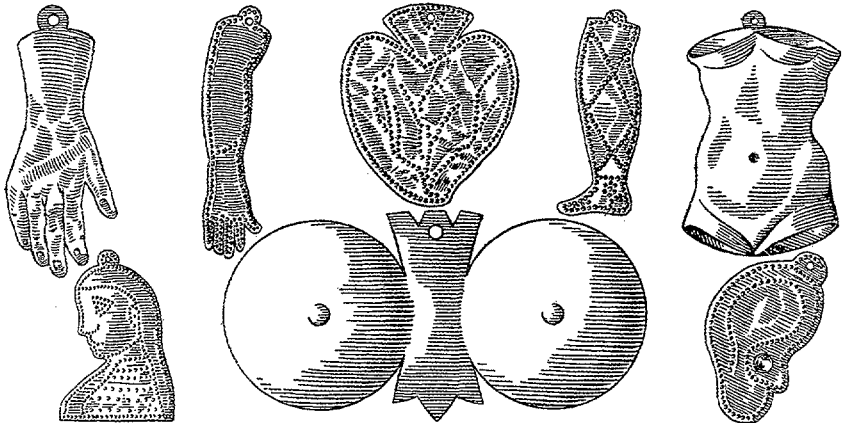
6. *a.* Noieta amb faldilla curta que duu un ciri a la mà. Mides 3,5 x 12 cm. *b.* Òrgan del ronyó que reproduceix amb exactitud, amb tots els vasos sanguinis i conductes. Mides 4,6 x 7,2 cm. *c.* Vaca que pastura per un prat. Mides 8 x 5,5 cm. *d.* Nadó en posició vertical. Mides 3,7 x 8 cm. Segle XX.

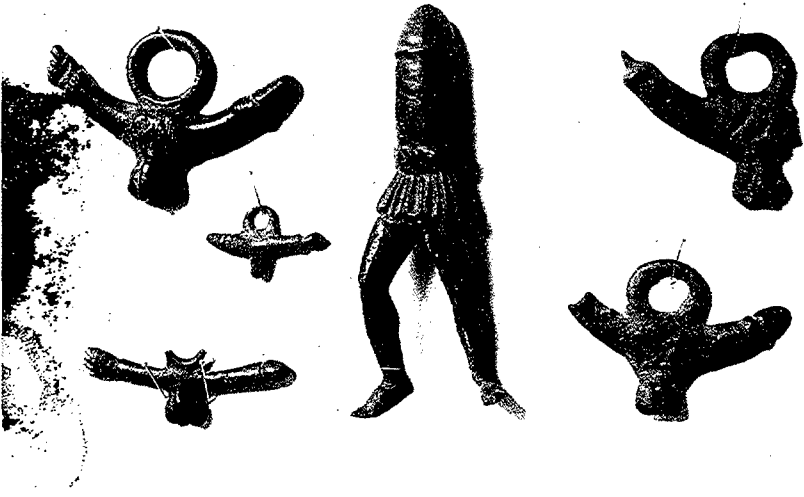
7. Figura femenina de cera i motlle per a l'exvot de la fi del segle XVII. Col·lecció Batlle de Torroella de Montgrí. Cerers i adroguers venien ciris, torxes, brandons, atxes, exvots, etc.

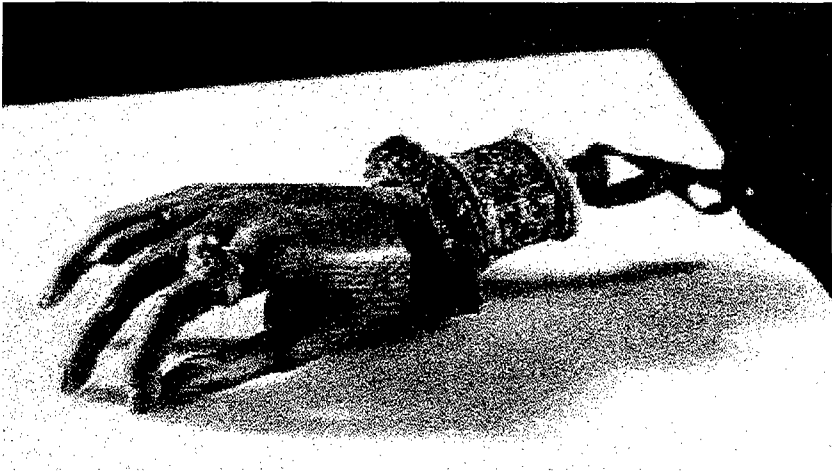
8 i 9. Presentalles de Catalunya i de Mallorca de fulla d'argent retallada i repussada. Col·leccions del Museu d' Indústries i Arts populars de Barcelona, de Joan Amades i de Josep Colomines (del llibre de Joan Amades, *Ex-vots...*)

EXVOTS METÀL·LICS

10. Presentalles i penjolls fal·lics usats com a símbol de protecció i fertilitat provinents de les ruïnes d'Empúries. Fotografia de Josep Esquirol (1874-1931). Arxiu Municipal de l'Escala.

11. Exvot regalat per Carles I en un viatge que féu a Castelló d'Empúries en 1533?, 1538?, 1543?. El rei, camí de Flandes, va sojornar dotze dies al palau comtal de la vila de Castelló. Allí va fer ofrena a la Verge de la Candelera d'aquesta mà de plata esmaltada i adornada d'un anell amb una perla que en l'actualitat es conserva al Museu d'Art de Girona.